

УДК 82-31.09

Іраїда Томбулатова

ХУДОЖНІЙ СВІТ ТВОРУ: СТИЛЬОВИЙ ВИМІР

У статті зроблено спробу визначити, як співіснують у художньому творі такі його елементи як художній світ та стиль, їхній вплив один на одного та взаємообумовленість.

Ключові слова: художній твір, світ, художній світ, стиль.

В статті осуцествлена попытка определить, как сосуществуют в художественном произведении такие его элементы как художественный мир и стиль, их влияние друг на друга и взаимообусловленность.

Ключевые слова: художественное произведение, мир, художественный мир, стиль.

In this article an attempt to identify the correlation between such elements of the piece of art as the artistic world and the style, their influence on each other and interdetermination is made.

Key words: piece of art, world, artistic world, style.

Користуючись термінологією М.М.Бахтіна, можемо казати, що художній твір – це сказане письменником, поетом «слово про світ», акт реакції художньо обдарованої особистості на дійсність, що її оточує [1]. Складний, непрямий характер відображення, мабуть, в найбільшому ступені позначається на художньому мисленні, де важливим є суб'єктивний момент, унікальна особистість творця, його оригінальне бачення світу і спосіб мислення про нього. Художній твір, таким чином, є відображенням активним, особистісним; таким при якому відбувається не тільки відтворення життєвої реальності, але й її творче перетворення [6, с. 7].

Аналізуючи художній твір дослідники часто стикаються з категоріями «художній світ» та «стиль». Розуміння цих термінів вченими важко назвати однозначним. Ще більш складною проблемою видається окреслити співвідношення цих явищ між собою, адже існуюючи поряд, маючи відношення до художнього твору, ці терміни мають якимось співвідноситись між собою. Спроба окреслити такі співвідношення зроблена в даній статті, базуючись на аналізі праць, пов'язаних з проблемами художнього світу та стилю.

Думка про те, що художній твір являє собою особливий, незалежний від реальності, ідеальний світ отримала поширення в естетичній думці епохи Відродження (Ф.Сідні «Захист поезії», Дж.Паттенхем «Мистецтво англійської поезії») [5].

В свою чергу В.фон Гумбольдт та Гегель займалися розробкою вчення, що стосувалося вищої трансцендентної реальності, яка породжувалася уявою. Щодо художнього світу твору, Гумбольдт вважав, що «поет стирає в ньому риси, що базуються на випадковому, а все інше підпорядковує взаємозв'язку, при якому ціле залежить лише від самого себе» [5, с. 170]. Цю цілісність філософ визначав як світ, пояснюючи, що слово «світ» використовується ним не як метафора. «Світ», за В. фон Гумбольдтом, – це «замкнене коло всього дійсного, де наявне прагнення до замкненої усередині себе повноти, а всяка точка – це центр цілого» [5, с. 174]. З цього випливає, що художній світ може розгортатися з будь-якої точки, отже, всі елементи твору рівноцінні.

Гегель прямо співвідносить термін «світ» з художнім твором. Таким чином світ твору являє собою самодостатню і в той же час здатну до розвитку єдність [7].

З часом означення художнього світу твору змінювалося і доповнювалося.

Художній світ часто виступає синонімом поетики, ідейно-художньої своєрідності, картини світу. На проблему термінологічної синонімії звертають увагу багато дослідників.

М.М.Гіршман справедливо наголошує на тому, що «один і той самий об'єкт трансформується в чисельність предметів, що отримують різні імена в різних авторських концепціях і літературознавчих напругах. Текст, художній текст, естетичний текст, контекст, інтертекст, світ, художній світ, поетичний світ, художня цілісність, інтенціональний предмет, віртуальна реальність» [3, с. 17].

Цей синонімічний ряд може бути продовжений. У дослідженнях В.Тюпи вводиться термін «естетичний дискурс» чи «гетерокосмос». Л.Чернець називає художній світ «метасловесним виміром літературного твору, В.Топоров – «духовним простором» [7].

З проблемою термінологічної синонімії стикаємося і звертаючись до категорії стилю. Дж. Марі в своїй праці «Проблема стилю» цитує визначення стилю, що належить Марлоу «стиль – це повне перемішування особистого з універсальним». Взагалі Дж. Марі використовує категорію «стиль» в наступних відмінних одне від одного значеннях: стиль як особисте самоусвідомлення, стиль, як техніка зо-

браження, стиль, як найвидатніше досягнення письменником у літературній творчості. Він закликає не змішувати ці поняття [14, с. 8]. Це суголосно думкам О.Чичеріна, який наголошував, що існує декілька підходів до вивчення стилю.

По-перше, це підхід до стилю, коли «мову художнього твору та стиль письменника слід вивчати лінгвістично, методом спостереження й класифікації індивідуальних особливостей. Це – лінгвістична стилістика».

Другий підхід – це ситуація, коли «стиль письменника – це предмет літературознавства і його треба вивчати у нерозривному зв'язку з образами, ідеями, в сфері розуміння єдності змісту та форми [12, с. 15].

У своєму визначенні категорії «стиль» дослідник О.Лосєв звертається до феномену художнього світу твору, зазначаючи, що «стиль – це художній світ в його технічному аспекті, що береться в ракурсі втілення» [9, с. 226]. Тож виникає запитання: як співвідносяться між собою художній світ та стиль художнього твору і наскільки вони залежать одне від одного.

Внутрішній світ твору словесного мистецтва, на думку Д.С.Ліхачова, має певну художню цілісність. Окремі елементи відображеної дійсності поєднуються одним з одним в цьому внутрішньому світі в певній конкретній системі, художній єдності [8].

Внутрішній світ художнього твору як система має свої власні взаємопов'язані закономірності, власні виміри і власний сенс.

Звичайно, і це дуже важливо, внутрішній світ художнього твору існує не сам по собі і не для самого себе. Він не є автономним. Він залежить від реальності, «відображає» дійсність, але перетворення цього світу, яке дозволяє художній творі, має цілісний та цілеспрямований характер. Перетворення дійсності пов'язане з ідеєю твору, з тими завданнями, які художник ставить перед собою. Світ художнього твору – результат і точного відображення і активного перетворення дійсності [8].

В свою чергу, стиль вчені визначають як «організуючий закон і в той самий час єдність усіх елементів художньої форми, що сприймається безпосередньо і в створенні й в естетичному вдосконаленні якої проявляє себе творча індивідуальність [5].

Стиль – це принципово ціннісне поняття, яке характеризує естетичну досконалість, за Гете, «вищий ступінь, який може досягти мистецтво». Цей вищий ступінь визначається гармонією у вирішенні загальних протистоянь і навіть антиномій мистецтва: єдності – множинності, унікальності – універсальності, організованості – органічності, суб'єктивності – об'єктивності. Стиль виявляє надорганічність природно створеного і перетворення суб'єктивної об'єктивності в об'єктивне існування суб'єкта-автора. Стиль – це спосіб буття творчої індивідуальності, спосіб буття людини-автора в його творі [5].

У зв'язку з проблемами стилю важливо зрозуміти взаємозв'язок здавалося б протилежних творчих станів: залежності зовнішнього, від «диктату дійсності», предметів, що зображуються, явищ, подій чи будь-яких зовнішніх образів і залежності внутрішньої, від диктату особистого свавілля, заклопотаності передусім тим, щоб виразити своєрідність особистого погляду, особистих вражень. І справа, звичайно, не в тому, щоб не піддаватися впливам та вимогам об'єктивної дійсності або «звукити» самовираження. Важливо подолати цей розрив: хочеш заглибитися у себе, треба заглибитись у світ [5].

На думку Д.С.Ліхачова, художній світ відрізняється від реального, по-перше, іншого роду системністю (простір і час, так само як і історія та психологія, в ньому володіють особливими властивостями і підпорядковуються внутрішнім законам); по-друге, своєю залежністю від стадії розвитку мистецтва, а також від жанру та автора.

Створення художнього світу передбачає зображення реалій цього світу (час, простір, події, людина, її взаємовідносини з іншими людьми, думки, почуття, вчинки), при чому це таке зображення, в якому втілене авторське відношення до певних реалій.

Пряма залежність від фігури автора теж споріднює поняття стилю та художнього світу. Важлива особливість, якої набуває світ твору – це узагальненість персонажів, ситуацій та деталей, їхня підпорядкованість єдиній думці, в ім'я якої цей художній світ створюється. Художня реальність пронизана авторським світовідчуттям і є втіленням будь-якої концепції світу та особистості. Всі зіставні частини художнього світу: час-простір, характери, обставини, речі є узагальненими, концептуально навантаженими відображеннями реальності.

Навідміну від реального світу, явища якого не становлять шось ціле, підпорядковане єдиній думці, в світі твору все пронизано художньою концепцією, яку читач сприймає разом із сприйманням цього світу. Таким чином, концептуальність є ще однією властивістю художньої реальності.

Дійсність дає імпульс для побудови внутрішнього світу художнього твору, але автор створює свій світ у співвіднесенні зі своїми уявленнями про те, яким цей світ був, є чи повинен бути.

Світ художнього твору відображає дійсність прямо і опосередковано одночасно: опосередковано – через бачення художника, через його художні уявлення, і прямо, безпосередньо в тих випадках, коли художник несвідомо, не надаючи цьому художнього значення, переносить у створений ним світ об'єкти дійсності чи уявлення та поняття своєї епохи.

Такого роду ілюзія реальності – унікальна властивість саме художніх творів, що більше не притаманна жодній формі громадської свідомості. Саме на позначення цієї властивості в науці застосовуються

терміни «художній світ», «художня реальність». Здається принципово важливим з'ясувати, в яких співвідношеннях знаходяться життєва (первинна) реальність і реальність художня (вторинна) [6].

Перш за все наголосимо, що у порівнянні з первинною реальністю реальність художня являє собою певного роду умовність. Вона створена (навідміну від нерукотворної життєвої реальності), і створена для чогось, заради певної мети, на що ясно вказує існування функцій художнього твору. В цьому також відмінність від життєвої реальності, яка не має мети без себе, її існування абсолютне, безумовне, і не вимагає ні обґрунтувань, ні виправдань.

У порівнянні з життям, як таким, художній твір видається умовністю і тому, що його світ – це світ вигаданий.

Життєва реальність подається кожній людині безпосередньо і не вимагає для сприйняття себе ніяких особливих умов. Художня реальність сприймається через призму духовного досвіду людини, базується на певній конвенціональності.

На думку Є.М. Черноіваненко, «літературний твір, перетворюючись на модель дійсності, тяжіє до того, щоб його світ був таким же багатим і різноманітним, як і реальний» [1, с. 430].

Література «переграє» дійсність. Це «перегривання» відбувається у зв'язку з тими «стилетворчими» тенденціями, які характеризують творчість того чи іншого автора, того чи іншого літературного напрямку або «стиль епохи». Ці стилетворчі тенденції роблять світ художнього твору в певному відношенні різноманітнішим та багатшим, ніж дійсність, не зважаючи на всю його умовну скороченість [8].

Є всі підстави говорити не лише про уяву окремих письменників, але й про уяву певних епох, стилів, напрямків, а також про певні образи як продукти колективної уяви [13, с. 21].

Маємо підкреслити, що відображення первинної реальності в літературному творі не є тотожним самій реальності, має умовний, не абсолютний характер, але при цьому одна з умов саме в тому, щоб зображене у творі життя сприймалось читачем як справжнє, тобто тотожне первинній реальності.

На цьому базується емоційно-естетичний ефект, що справляє на нас твір і цю обставину необхідно враховувати. А оскільки стиль – це категорія пов'язана з естетичним сприйняттям твору, то можемо говорити про те, що стиль та стильові тенденції безпосередньо впливають на створення і сприйняття художнього світу твору.

Кожен письменник втілює світ у творі суголосно своєму ідіостилу. Звернемося до зображеного у творі світу.

Під зображеним світом у художньому світі розуміється та умовно подібна реальному світові картина дійсності, яку змальовує письменник: люди, речі, природа, вчинки, переживання і т.д. в художньому творі створюється ніби модель світу реального.

Ця модель в творах кожного письменника своєрідна; зображені світи в різних художніх творах надзвичайно різноманітні і можуть в більшій або меншій мірі бути схожими на світ реальний. Але в будь-якому випадку слід пам'ятати, що перед нами створена письменником художня реальність, що не є тотожною реальності первинній.

Важко посперечатися з тим, що стиль, ідіостиль, стиль епохи впливають в тій чи іншій мірі на той психологічний світ, який створюється у творі. Як зазначав Д.С.Ліхачов, «у творах може бути і свій психологічний світ: не психологія окремих дійових осіб, а загальні закони психології, яким підпорядковуються всі дійові особи, та які творять «психологічне середовище», в якому розгортається сюжет. Ці закони можуть відрізнятися від законів психології, що існують в дійсності, їм неможливо знайти точне відображення у підручниках психології та психіатрії» [8].

А.Б.Єсін наголошує на тому, що при аналізі психологічних деталей слід обов'язково мати на увазі, що в різних творах вони можуть відігравати принципово різну роль.

В одному випадку психологічні деталі нечисленні, мають службовий, допоміжний характер – тоді ми говоримо про елементи психологічного зображення; їхнім аналізом іноді нехтують.

В іншому випадку психологічне зображення займає в тексті суттєвий об'єм, набуває відносну самостійність і стає надзвичайно важливим для розуміння змісту твору.

В цьому випадку у творі виникає особлива художня якість, що називається психологізмом. Психологізм – це освоєння і зображення засобами художньої літератури внутрішнього світу героя: його думок, хвилювань, побажань, емоційних станів і т.п., при чому зображення, що відрізняється детальністю та глибиною.

У автора є різні шляхи створення психологічного світу твору, що дуже часто є суголосними стильовим особливостям його творчості або стилю епохи. Існує три основні форми психологічного зображення, до яких можна звести в кінцевому результаті всі конкретні прийоми відтворення внутрішнього світу.

Дві з цих трьох форм були теоретично виокремлені І.В.Страховим: «основні форми психологічного аналізу можна розподілити на внутрішнє зображення характерів, – тобто шляхом художнього пізнання внутрішнього світу дійових осіб, що виражається через внутрішнє мовлення, образи пам'яті та уяви; і на зовнішній психологічний аналіз, що виражається в психологічній інтерпретації письменником виразних особливостей мови, мовленнєвої поведінки, мімічного та інших засобів зовнішнього прояву психіки» [6].

Але у письменника є ще одна можливість, ще один спосіб повідомити читача про думки і почуття персонажа – з допомогою називання, короткого позначення тих процесів, які відбуваються у внутрішньому світі.

Слід підкреслити, що зображений світ – надзвичайно важлива сторона всього художнього твору: від його особливостей часто залежить стильова, художня своєрідність твору, не розглядаючи особливості зображеного світу, важко вийти на аналіз художнього змісту. Як говорив У. Еко, «для розповіді перш за все необхідно створити певний світ, як можна краще улаштувати його і продумати в деталях» [6].

При цілісному аналізі художнього твору і художнього світу, форми твору в її змістовій обумовленості на перший план виходить категорія, що відображає цю цілісність, – стиль. Стиль як естетична єдність всіх елементів художньої форми, якій притаманна певна оригінальність та виражає певну змістовність.

Якщо художній світ твору – це художня цілісність, в якій поєднуються один з одним окремі елементи відображеної дійсності, то стиль – це вираження естетичної цілісності твору.

Стиль не є елементом, але є властивістю художньої форми, він не є локалізованим (як ми можемо сказати про елементи сюжету або художню деталь), а нібито розлитий по всій структурі форми. Тому організуючий принцип стилю розкривається в будь-якому фрагменті тексту, будь-яка текстова «точка» несе у собі відбиток цілого. В той же час в тексті твору завжди є деякі точки, в яких стиль, на думку П.В.Палієвського, «проступає назовні». Такі точки слугують своєрідним стильовим «камертоном», настроюють читача на певну естетичну «хвилю».

Але стиль – це і змістова форма. «стиль – писав О.Н.Соколов, – категорія не тільки естетична, але й ідеологічна. Необхідність, в силу якої закон стилю вимагає саме такої системи елементів, не тільки художня і тим більш не тільки формальна. Вона тяжіє до ідейного змісту твору. Художня закономірність стилю базується на закономірності ідейній. Тому повне розуміння художнього змісту стилю досягається тільки при звертанні до його ідейних основ. Слідом за художнім змістом стилю ми звертаємося до його ідейного значення» [10].

Стиль – одна з найважливіших категорій у збагненні художнього твору. При чому під час аналізу стилю дослідник часто має справу з аналізом і художнього світу твору, оскільки стиль відображається в художньому світі твору або в окремих елементах художнього світу. Адже, створення художнього світу твору, на думку М.М.Бахтіна, – «естетичний об'єкт». Науковець навіть ввів термін «архітектоніка художнього світу», що пов'язаний з творчою активністю автора. Саме «архітектоніка» визначає «композицію твору» [1, с. 171]. На його думку, архітектоніка виступає як принцип бачення і предмет бачення одночасно. Ця формула є одним з пояснень поняття «художній світ».

Із теоретичних положень М.Бахтіна впливає принцип «перемішування моментів» змісту і форми. Зміст цього «перемішування» і є специфічним сенсом терміна «художній світ».

Незважаючи на відсутність конкретних, єдиних у своєму роді визначень понять художнього світу та стилю, незважаючи на те, що розуміння і сприйняття цих понять дослідниками безперервно еволюціонує, незмінним видається те, що ці феномени співіснують як одні з найважливіших елементів художнього твору. Стиль, стилетворчі тенденції впливають на створення художнього світу твору, а художній світ твору в своїх елементах відображає стильові особливості, стильову оригінальність художнього твору. Ці явища, співіснуючи та взаємодіючи одне з одним, створюють унікальну єдність та цілісність, з якої постає художній твір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михайло Бахтін. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виктор Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. Гіршман М. М. Анализ литературного произведения: что мы анализируем и интерпретируем / Михайло Гіршман // Герменевтичні студії. – Львів : Аз-арт, 2001. – С. 17–31.
4. Гіршман М. М. Стиль / Михайло Мойсейович Гіршман // Научно-методический культурно-просветительский журнал Пермского государственного педагогического университета «Филолог». – Вып. 11. – Режим доступа : philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_11_207
5. Гумбольдт В. Эстетические опыты. Первая часть. О «Германе и Доротее» Гете / Вильгельм Гумбольдт // Язык и философия культуры. – М. : Прогресс, 1985. – С. 160–279.
6. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учебное пособие / Андрей Есин. – М. : Флинта, Наука, 2001. – 191 с.
7. Кравченко Я. П. К истории становления категории «художественный мир» в литературоведческом дискурсе. – [Электронный ресурс] / Я. Кравченко. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vznu/fil/2008_1_2/2008-26-06/017.pdf
8. Лихачов Д. С. Внутренний мир художественного произведения // Вопросы литературы / Дмитро Сергійович Лихачов. – М. – Вып. 8. – 1968. – С. 74–87.
9. Лосев А. Ф. Проблема художественного стиля / Алексей Лосев. – К. : Collegium, 1994. – 288 с.
10. Соколов А. Н. Теория стиля / Олександр Соколов. – М. : Искусство, 1968. – 223 с.

11. Черноиваненко Е.М. Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественного сознания в русской словесности XI – XXвв. / Євген Черноіваненко. – Одеса : Маяк, 1997. – 670 с.
12. Чичерин А. В. Очерки по истории русского литературного стиля / Олексій Чичерін. – М. : Художественная литература, 1977. – 445 с.
13. Шляхова Н. М. Еволюція форм художнього узагальнення / Нонна Михайлівна Шляхова. – Одеса : Астропринт, 2011. – 152 с.
14. Murry J. M. The problem of style / John Midlton Murry. – Oxford University Press. – 1922. – 148 p.